

a szlovák irodalom Európából kiveszni látszó rurikus érzékenysége, ami egy holt napi zöld életérzés figyelmeztetője is... –

a horvát–dalmát–szlovén irodalom alkati híd-szerepe a balkáni mediterrán európai kibontakozásában... –

a szerb irodalom érzékenysége a heroikus történelmi lét, s annak kifinomult és könyörtelen szomorúsága, poézise és életgazdagsága iránt... –

a román irodalom latinosan fegyelmezett, lélegzően televény avangárd bizantinizmusa és mesélőkedve... –

a magyar irodalom bujkáló egzisztencializmusa és mazochizmusa, s benne a magány anekdotikusan öngyilkos önróniája... –

vagy az orosz irodalom, mint az európai irodalom tudatalattijának és fölöttijének folyamatosan ösztönző irritációja –?

Erősen szimplifikált apécu-k ezek. De arra talán jók, hogy a tanulásra tegyék a hangsúlyt. Vagyis – felhasználunk kell egymást, és tudnunk kell azt is, hogy mit és kitől kapunk. Csak ilyen értelemben lehetünk európaiak és világpolgárok – akiknek van hazájuk is. Minden egyéb nosztalgia önző provincializmussal kokettál; s előbb-utóbb a különböző fundamentalizmusoknak készíti elő a talajt – politika-pszichológiailag. [...]

(1994. 2.)

BÁNYAI JÁNOS

Kisebbségi író: Közép-Európa „vándora”

(Részlet)

Megrajzolható-e vajon, akár elnagyolt vonásokkal is, a kisebbségi író portréja? Van-e „az író portréja” mellett értelme a megszorításnak, hogy nem a „nemzeti”, hanem a „kisebbségi” íróé ez a virtuális arckép? Vagyis nem a magyar, nem a szerb, nem a horvát íróé, aki kézíratai fölé görnyedve nyugodtan tölti napjait a nemzeti – tehát a magyar, a szerb, a horvát és így tovább – állam fővárosában vagy valamely vidéki székhelyén, hanem a kisebbségié, aki mindig egy *másik* állam országhatárai között ír, a többségi nép számára idegen és legtöbbször ismeretlen nyelven, egy idegen irodalmi tradíció kontextusában. S eközben nem mondhatja azt, amit az emigráns író, hogy ideiglenesen külföldön tartózkodik, mert születésének a helye, a szülőföld nem „külföld”, nem is „szabadon választott haza”, hanem a történelem könyörtelen játékanak különleges produktuma, ami elől, bármerre tekinget is, nincs kitérés. A kisebbségi író helyzete, úgy látszik, eleve hátrányos: népének csak kisebbségben élő részével van közvetlen kapcsolata, az anyanemzet egy másik országban van, a többségi nép pedig nem érti, és csak közvetve (fordítás útján) értheti a szavát. Eközben pedig kettős vonzástérben él: nyelvében, szellemében, lelkében nem szakadt ki az országhatáron túli anyanemzet történelméből és műveltségéből, legtöbbször a hétköznapjaiból sem, de nem zárkózott el a többségi nép vagy népek történelmétől és kultúrájától sem, ezek hétköznapjaiban él, miközben regényt és verset ír, művének színpadra állítását képzelel el, éppúgy, mint mások, mint minden más író e földkerekségen, és sohasem tudja, hová jut választott foglalatosságával. A helyzet önmagában véve is hátrányosnak látszik, hát még akkor, ha számításba vesszük, hogy a kisebbségi íróra több irányból is nyomás nehezedik: a „világ”, de leginkább a politika felől. A világ kihívásaira válaszolni akar, és válaszol is, hiszen az időszerű irodalmi törekvéseken belül akar élni és alkotni, nem lemaradva és nem kívül rekedve. Eközben a politika, Közép-Európa legtöbb irodalmának hagyományos társadalmi és közösségi elhivatottságát hirdelve, vállalást és vállalkozást kér rajta számon, a kisebbségi közösség „sorsának” felvállalását, mintha ez a „sors” könnyebbé válhatna az írói felvállalás nyomán. Arról viszont említést sem kell tenni, hogy a „világ”, avagy az „irodalom” és a „politika” ilyen értelmű „nyomása” sohasem – vagy a legritkább esetben – kerül összhangba egymással, s ezen ütközések szilánkjai gyakran sebzik véresre a kisebbségi író önismeretét

és önbizalmát. Olyan zsákutcába kerülhet ezáltal, amelyből nincs visszafelé vezető út, és ha volna, akkor sem lehetne tudni, hogy ami kiútnak látszik, az nem újabb zsákutca-e vajon.

A „hátrányosnak” mondott helyzet, a kisebbségi író élet- és léthelyzete annak folytán alakult úgy, ahogy alakult, hogy a nemzettestről a történelem határokat rajzoló keze leszakított egy részt, és ezt a részt egy másik állam többségi – államalkotó – népéhez rendelte társnak vagy alattvalónak, egyre megy. S ez a leszakított népcsoport életének természetes alakulástörténete során, az asszimilációnak úgy-ahogy ellenállva, sok-sok életrajzot, magatartásformát, életvitelt, attitűdöt és sok-sok különös portrét termelt ki magából, többek között azét az íróét is, akinek az arcképe után kérdezünk, miközben tudjuk, hogy kérdéseink körül túl sok a bizonytalanság, a ködösítés és még több az értetlenség.

Mégis milyen vonásokkal rajzolható meg, ha megrajzolható, ez az arckép? Először – legalábbis ez olvasható ki a politika nyomásából – a kisebbségi íróval szemben támasztott közösségi elvárások vonásait kellene erre az arcképre rávinni. A közép-európai irodalmakban cseppet sem megy ritkaságszámba az író politikai megmérettetése, és aki nem kimondottan harcias alkat esetleg a kitiltottak és elfeledettek között találhatja magát, mások viszont, éppen a politika ráfogásai nyomán, akár silány művekkel is az „élvonalba” kerülhetnek. Akár így, akár úgy, az „elkötelezettség” a közép-európai, de főként a kisebbségi író hagyományos tehertétele. Danilo Kiš a magyar költészet szerb nyelvű antológiájához írt előszavában éppen ezt az elkötelezettséget kutatva mondta, hogy a költő (az író) „ilyenkor leginkább elveszíti a játszmát”, mert „magára vállalja azoknak az irodalmi és nem irodalmi formáknak a premisszáit, amelyek szükségszerűen degradálják”. Ha a nemzeti irodalmakban az ilyen játszmavesztés igencsak gyakori eset, a kisebbségi irodalmakban szinte törvényszerűen fordul elő. Mert amott a „modernitás ingája” (Heller Ágnes–Fehér Ferenc) a liberális szabadságteóriák jegyében „adhat hangot” az író „választásainak és preferenciáinak”, a kisebbségi társadalmakban viszont nem, mert ott még fel sem szerelték a „modernitás ingáját”, tehát esély sincs „az inga leparadigmatikusabb” mozgására, „amikor az »individualizmus« és a »közösségi« (társadalom és közösség) szélső pontja között leng”. Mert ha „a modernitás lényegileg individualista”, a kisebbségi társadalmak eddigi történetük során leginkább az individualizmust törték apróra, mert a mindennapi élet nehézségeire hivatkozva és az eltűnés – az asszimiláció – veszélyét hirdetve csak „mikrodiskurzusokra” adtak alkalmat és lehetőséget, belekényszerítve a kisebbségi írókat a partikuláris szűkös kereteibe. Ami már önmagában véve is játszmavesztés. Amin persze nem kell keseregni, hiszen az ilyen játszmavesztés nem mindig méltatlan, sem méltóságon aluli vereség. Még akkor sem, ha a kisebbségi író portréján a politikai elvárások mellé nyomban oda kell rajzolni a vereség vonásait is.

Az arckép harmadik, figyelmet érdemlő vonása a nosztalgia. Az „egészről”, a „teljesről”, sőt a „világról” való beszéd a kisebbségi író számára csüggesztő nosztalgia. Fárasztó és viszontagságos álomkergetés; illúziókba való menekvés, reménytelenül visszhangtalan szófűzés. Mert a „világ” (mint „egész”) bármelyik pontján is éljen, a kisebbségi író a peremvidéken, a peremkultúrában és ennek kietlenül sivatagi szürkeségében él. Mínek következtében élete leginkább csak afféle kölcsönvett gesztus, magatartás, életmód. A kisebbségi írónak a mindenkori peremvidéken a rész jutott osztályrészéül, morzsa az asztalról, maradék és fojtogató hiány- meg magányérzet. Minthogy reménytelen, ezért oly erős vonás az arcképén a nosztalgia.

Ebben a helyzetben a kisebbségi író előtt két járható és nagyobbára már be is járt út nyílik. Sören Kierkegaard nyomán mondom, hogy egyrészt a profétáé, aki felháborodik az individualitást tagadó sivatagi szürkeség láttán, és lázadást hirdet a vidékiesség, a banalitások, a nyomasztó kényszerhelyzetek és -pályák ellen. És másrészt az ironikusé, aki eltekint az írói létezés eme nyomorúsága, a megkövült „premodern” állapotok felett, nem fogadja el az adottat, de nem is lázad ellene, hanem zárójelbe teszi, minimalizálja: egész egyszerűen máshová néz, oda, ahol – véli tévesen – még elérhető számára az „egész”, a „teljes”, a „világ”. Mindkét út járható, természetesen. Egyik sem tekinthető sem hősiességnek, sem árulásnak. Az első feltételezi, hogy van egy közösség, a kisebbség társadalma, amely meghallgatja a proféta szavát, és életében, gondolkodásában követi e világba kiáltott szó irányát. A pró-

fétát vállalkozásai és vállalásai reprezentálják. A próféta, bár a kiválasztott szerepét vette fel, nem kívülről és nem magányos: „oda” tartozik, mert – úgy véli – van hova tartoznia. És ahova tartozik, azt eszményíti is, megtartására, megőrzésére törekszik. Eközben nyilván nem nyomasztja a „modernitás ingájának” hiánya, mert nem törődik túl sokat az individualitással, szívesen lemond róla, és másoktól is megköveteli, hogy a „dinamikus individualitás” helyett a „statikus odatartozás” önfeláldozó gesztusát fejlessze világ- és társadalomszemléletté, például azt hirdetve, hogy ez most nem a novella- vagy versírás ideje, hanem a cselekvésé. Szemben az ironikussal, aki az odatartozás és önfeláldozás nemes gesztusában feloldhatatlan problémát lát. Megoldhatatlan kényszerhelyzetet, és ezért a kívülről, a magányt, a függetlenséget választja. Még akkor is, ha tudja, hogy választása a játszma elvesztését jelenti, függetlenül attól, hogy zárójelbe tette az elvárásokat. Eközben szembe is kerül a prófétával, s ennek a szembesülésnek – a „mikrodiszkurzusok” sok változata bizonyítja – mindenkor a modernitás ingájáról a cirkuszi porondon vigyorogva nosztalgizáló ironikus a vesztese. A próféta szónoklatával szemben porba hull és elsárosodik az ironikus komor és személyes dala.

Aligha kell hangsúlyozni, hogy a végső elszámolásban nincs kegyelem sem a próféta, sem az ironikus számára. Ezek a járható utak egyformán a szakadékba vezetnek.

Szakadékba zuhanó ember – ez a kisebbségi író, akár az ironikus, akár a próféta attitűdjét tűzte életrajzára. És ezt az örökös zuhanást kellene – ha lehetne – rárajzolni és ráírni arra a keresett portréra. [...]

(1995. 1.)

POSZLER GYÖRGY

Magyar irodalom – világirodalom

(Részlet)

[...] Régóta nincs egyetlen fészek és góc. Részfészkek és részgócok vannak. Amik egymásra vagy a hajdani fészkekre és gócokra figyelnek vagy figyelhetnek. Az innen jövő hangok tölthetik be Európát és a világot. Sok változatban, termékeny polifóniában. Más lehetőség nem adott: saját szólammal, egyéni hangszínnel belépni az összhangzatba. Belesimulva, ám megkülönböztethetően. Nyilván felmerül a provincializmus réme. Mármost a megkülönböztethető saját szólamban, egyéni hangszínen. De ismeretes Illyés igazsága. A kétfajta provincializmusról. Provinciális, aki Ozorától nem látja Párizst. De provinciális az is, aki Párizstól nem látja Ozorát. Ami Kolozsvárott vagy Pesten íratott, de csak Kolozsvár és Bonchida, Pest és Alsógöd között érvényes, esélytelen a világirodalomban. Ami Kolozsvárott vagy Pesten íratott, de csak Párizs és London között érvényes, Kolozsvár és Bonchida, Pest és Alsógöd között érvénytelen, ugyancsak esélytelen a világirodalomban. Hogy is mondja Babits? Az egyes mű legyen általános, hordozza az egyetemes emberség bélyegét. Az egész irodalom legyen különös, hordozza az egyszeri nemzetiség vízjelét. Egyetemes emberségén is érződjék, hogy Pesten vagy Debrecenben, Kolozsvárott vagy Vásárhelyen, Újvidéken vagy Szabadkán, Kassán vagy Pozsonyban fogantatott. Minden részfészkek és részgóc csupán saját szólamát énekelheti a nagy énekarban. Ettől lesz a különbségeket is őrző egységgé a nagy kompozíció. Gondolhatunk Arany Jánosra. Elméleti remekében nemcsak arról érkezett, mit merített Zrínyi Vergiliusból és Tassóból. De arról is, miben különbözött Zrínyi Vergiliustól és Tassótól. Meg szó lehet a történelmi időszámítás különbségéről. Hogy a Lajttól keletre másként múlik az idő. És e más idő megszólaltatása — költői színvonal függvényében — lehet lehangoló provincialitás, de lehet felemelő univerzalitás is. [...]

(1996.9.)